

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Fehér Ildikó

**A Szépművészeti Múzeum itáliai falképgyűjteményének
katalógusa**

című habilitációs értekezés tézisei

Budapest

2018

A gyűjtemény

A budapesti Szépművészeti Múzeum itáliai freskógyűjteménye gazdagságában más európai gyűjteményekkel összehasonlítva az elsők között szerepel. A jelenleg nyolcvankét darabból álló gyűjtemény ugyan a 20. században is gazdagodott, de a törzsanyagát alkotó hetvenkét festmény Pulszky Károly, a múzeum jogelődjének tekinthető Országos Képtár igazgatója, 1893 és 1896 közötti itáliai vásárlásainak eredményeként került Budapestre. Tíz freskó későbbi ajándékozások révén, vagy más módon vált a gyűjtemény részévé. Fontos hangsúlyozni, hogy a 19. század végén Olaszországban megvásárolt falképek – eddigi ismereteink szerint a legtöbb esetben – lebontásra, vagy átépítésre került itáliai paloták és templomok faláról kerültek leválasztásra. Mivel a műveket műkereskedő közvetítésével szerezte meg, Pulszky nem minden esetben tudta azok pontos származási helyét, azonban előfordult az is, hogy az eredeti épületben *in situ* látta meg a freskókat és rendelte meg azok falról való leválasztását és restaurálását. Feltűnő, hogy sok, látszólag rossz állapotú, erősen átfestett művet vásárolt, amelyekről a restaurálás után kiderült, hogy kiváló alkotások. Ilyen típusú szerzeményeinek szakszerű feldolgozása, feltárása és publikálása máig állandó feladatot jelent a Szépművészeti Múzeum számára.

A téma indoklása, előzmények

A gyűjtemény egyes darabjairól ugyan születtek fontos, elemző tanulmányok, de a Szépművészeti Múzeum itáliai falkép-gyűjteményének teljes, kritikai katalógusa sajnos csak most, a vásárlásuk után bő egy évszázaddal készült el. A múzeum legutóbbi kiadványai, katalógusai a falképeknek csak egy részét ismertetik. Másrészt pedig ezek az összefoglalások több évtizeddel ezelőtt készültek, így az utóbbi évtizedek kutatásait nem tartalmazzák.¹ A

¹ Pigler, Andor: *Katalog der Galerie Alter Meister*, Budapest, 1967.; *Old Master's Gallery. A Summary Catalogue of Italian, French, Spanish and Greek Paintings*. Museum of Fine Arts Budapest, szerk: V. Tátrai, 1991.

falkép-katalógus összeállítása és a publikáció azért is fontos feladat, mert a gyűjtemény egyes darabjai publikálatlanok, néhány közülük még soha nem szerepelt kiállításon. A Pulszky-vásárlások során Itáliából Budapestre szállított falképek jelentős része a múzeumba érkezésük után egyből a raktárakba került így gyakorlatilag máig ismeretlenek maradtak a hazai és a külföldi szakemberek számára is.

A múzeum műtárgyait felsoroló korai leltárak és jegyzékek általában csak a képek adatait adták meg, rövid leírással és a vásárlás idején ismert mestermegjelöléssel. Ezek a mester meghatározások visszavezethetőek Pulszky Károly festményvásárlásait felsoroló 1896-ban, tehát az ő igazgatói székéből való elmozdítása után megjelent műtárgy-lajstromra, ahol a mestermegjelölések nyilvánvalóan még Pulszkytól származnak.² Később aztán Térey Gábor és Peregriny János katalógusaiban, jegyzékeiben is ezeket a megjelölésekkel vették át.³ A 20. század első felében önálló tanulmány, vagy a freskókra részletesen kitérő elemzés alig született. Nemcsak emiatt, de a későbbi kutatók számára is alapvető észrevételek és a falképek eredetét igazoló megállapításai miatt is jelentős Pigler Andor 1921-es tanulmánya Girolamo Romanino három nagyméretű falképéről. De ki kell emelnünk Gombosi György írásait is az 1930-as évek elejéről, amelyben a *Mária Szent Jánossal és két nőalakkal a kereszt alatt* falképtöredék eredetével és mesterkérdésével foglalkozott, valamint Mario Salmi 1954-es tanulmányát a perugiai Palazzo Isidoriból származó allegorikus falképtöredékekről.

Mivel a falkép-gyűjtemény kutatásában máig az egyik legnehezebb kérdés a képek eredetének megismerése, ezért fontos szerepe volt Mravik László 1988-as, Pulszky Károly emlékére kiadott katalógusban megjelenő tanulmányának. Mravik László több esetben a Pulszky vásárlásaival kapcsolatos korábbi ismereteket a számlák és a vásárlás idején folytatott levelezések adataival bővítette ki. Az ebben a kötetben megjelenő, Szigethy Ágival együtt összeállított falkép-jegyzéke az első kísérlet Pulszky falkép-vásárlásainak összegzésére, bár sajnos több festmény is kimaradt a felsorolásból.⁴

² Pulszky K.-Peregriny J.: *A Szépművészeti Múzeum részére vásárolt festmények, plastikai művek és graphikai lapok lajstroma a vételárak feltüntetésével.* Budapest, 1896.

³ Térey, von G.: *A Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának leíró lajstroma,* Budapest, 1905; Peregriny, 1909
Peregriny János: *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum állagai,* I-III. rész, Budapest, 1909-14.

⁴ *Pulszky Károly emlékének,* szerk.: Mravik L., Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1988.

Pulszky személyes ízlésének eredményeként különösen jelentős számú középkori és reneszánsz freskó került a múzeumba Umbriából. Ezen munkák közül Filippo Todini többet is megemlített az 1989-ban megjelent, umbriai festészetről szóló átfogó kézikönyvében.⁵ A budapesti gyűjtemény szempontjából Todini munkája nemcsak azért volt különösen fontos, mert pontosította egyes falképek attribúciós meghatározását, hanem ezáltal kerültek a nemzetközi kutatás látókörébe a gyűjtemény javarészt raktárakban lévő darabjai. Az utóbbi három évtizedben pedig már egyre több művészettörténeti tanulmány és elemzés született a gyűjtemény egyes darabjairól vagy sorozatairól – olyan kiváló szerzők tollából, mint például Boskovits Miklós, Alessandro Nova, Francesco F. Mancini vagy Andrea de Marchi. Jelen sorok írója elsősorban Pulszky Károly és az itáliai műkereskedők kapcsolatán keresztül néhány umbriai, perugiai és Assisiből származó falkép történetét próbálta jobban megismerni.

A Szépművészeti Múzeum egyedülállóan gazdag falkép-gyűjteményét bemutató kiállítást egyetlen egyszer láthatott a nagyközönség: 1956-ban. A kiállítás rövid, feltehetően Pigler Andor által megfogalmazott vezetőjében felsorolt freskók egy része azóta is a raktárakban van. Kár, hogy ennek a tárlatnak gyakorlatilag semmilyen visszhangja nem volt a szakirodalomban. A múzeum freskóanyagán belül az egyes művek mellett több falkép-sorozatot is találunk, ami Pulszky Károly vásárlási koncepcióját tükrözi. A magyar államalapítás millenniumi évfordulója alkalmából megépült és 1906-ban megnyílt Szépművészeti Múzeum impozáns épülete ugyanis szokatlanul nagy kiállítási területeket kínált. Azonban a legtöbb falképpel kapcsolatban máig nem tudjuk a pontos származásukat, csak stíluskritikai módszerrel tudjuk őket vizsgálni, meghatározni. Például két freskóciklusról csak a közelmúlt kutatásai derítették ki, hogy valójában honnan is származnak. Így ma már tudjuk, hogy Spoletóban ma is áll még az a többszörös átalakításon átesett épület, amelynek egykor a dongaboltozatát díszítette az *Áldó Krisztus és a négy evangélista* freskója.⁶ Néhány éve derült ki az is, hogy Perugia belvárosában áll ma is az a palota, amely dísztermének mennyezetéről Pulszky Károly huszonnégy, allegorikus nőalakot ábrázoló freskót vásárolt 1894-ben.⁷ Hasonló módon, néhány korabeli

⁵ Todini, F.: *La Pittura Umbra. Dal Duecento al primo Cinquecento*. vol. 1-2. Milano, Longanesi, 1989.

⁶ Pagnotta, L.: Una chiesa per cinque affreschi, *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 100. (2004), 41-51, 169-176.

⁷ Francesco F. Mancini: La formazione di Benedetto Bonfigli (e alcune considerazioni sulla pittura tardogotica a Perugia) In: *Benedetto Bonfigli e il suo tempo*, Atti del convegno, Perugia, 21-22 febbraio 1997, Perugia 1998, 59-74.; Fehér, I.: Il ciclo di affreschi allegorici del Palazzo Isidori di Perugia alla luce delle ultime ricerche e restauri = A perugiai Palazzo Isidori allegorikus freskóciklusáról a legújabb kutatások és restaurálások fényében. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 92-93. 2000. 47-65. 179-188.

írott dokumentum segítségével sikerült azonosítani, hogy a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményében lévő, töredékes *Keresztrefeszítés* jelenet és a tondóban ábrázolt *Áldó Krisztus* eredetileg egyazon sorozathoz tartoztak, bár nem azonos műhely munkái. Mindkét freskó egykor az Assisiben lévő Szent Katalin kórház homlokzatát díszítette.

Néhány freskó igen töredékes, falról leválasztott emlékek révén állapotuk kimondottan gyenge, így ikonográfiailag is nehezen értelmezhető. Sőt, több töredékről csak mostanában derült ki, hogy összetartoznak, egy kompozíció részét alkotják, mint például a *Szent Anna életéből vett jelenetek*, vagy Caporali *Madonna* freskója. Ez utóbbi kép érdekessége, hogy kétszer lett leválasztva a falról és így két külön leltári számot is kapott.

Pulszky Károly (1853 – 1899), a gyűjtő

A dolgozat bevezetője kitér Pulszky Károly műgyűjtői tevékenységére, mivel a falképgyűjtemény darabjainak döntő többsége az ő vásárlásainak eredményeként került a múzeumba, így nyilván valóan az ő vásárlási koncepcióját, személyes ízlését és egyéni, a művek bemutatására vonatkozó terveit is tükrözi a kollekció. A kutatás során, levéltári dokumentumokból és a már ismert adatokból egy rendkívül komplex kép alakult ki Pulszky gyűjtői, múzeum szervezői és muzeológusi tevékenységéről: kiderült, hogy bizonyos esetekben Pulszky maga rendelte meg a freskók falról való leválasztását és szállítását, intézkedett a művek szakszerű, itthoni restaurálásáról, aktív részese volt a kiállító tér megtervezésének és a kiállítás megrendezésével, az enteriőr kialakításával kapcsolatos erőfeszítéseinek is fennmaradtak az írott emlékei. Mindezek miatt az ő személyének és tevékenységének a bemutatása szorosan hozzátartozik a freskógyűjtemény történetének ismertetéséhez.

Az utóbbi években Firenzében és más, olaszországi levéltárakban előkerült dokumentumok segítenek kiegészíteni vagy pontosítani eddigi ismereteinket Pulszky olaszországi freskó beszerzéseiről. Ezen dokumentumok egy olyan szakértő és koncepciózus művészettörténészt tárnak elénk, akinek tevékenységét – mind a vásárlás, mind a rendszerezés terén – a 19. század

végének nagy, Firenzében élő vagy ott vásárló műgyűjtői mellé kell állítanunk. Pulszky Károly ugyanakkor, ugyanott és ugyanazokkal a műkereskedőkkel állt kapcsolatban, mint akiktől Wilhelm von Bode, Bernard Berenson, Herbert Percy Horne, Isabella Stewart Gardner és Stefano Bardini vásároltak. Pulszky 1893-ra már létrehozott egy jelentős magángyűjteményt, a vizsgált időszakban azonban állami forrásokból egy európai rangú közgyűjteményt teremtett meg, amelynek a pozitivizmus jegyében meg voltak a maga szervezési szempontjai: a múzeum kiállítótermeiben kronológiában akarta a műveket bemutatni a nagy festészeti központokon, iskolákon keresztül.⁸ Ez volt az eredeti elképzelése, amelynek megvalósítása nagyrészt sikerült is Pulszkyknak. Az ő érdeme az is, hogy jelenleg a Szépművészeti Múzeum a festményein keresztül egy történelmileg folyamatos kronológiai fejlődést képesek bemutatni a látogatóknak.

1893– 1894-ben Pulszky Károly ki tudta használni az itáliai műpiacon ekkor meglévő túlkínálatot és Csáky Albin, az akkori Közoktatásügyi és Vallási miniszter is megfelelő anyagi lehetőséget biztosított a vásárlásokhoz. Számunkra igen érdekes annak a levélnek a vázlatát, amelyet Pulszky az ebben az évben megvásárolandó képekről és a válogatás szempontjairól írt Csáky Albin miniszterhez. Megismerjük belőle Pulszky vásárlási koncepcióját: nem egy-egy kiemelkedő, első osztályú művet akart megvásárolni a múzeum számára. Fontosabb szempontokat figyelembe véve, nagyon tudatosan olyan képtárat akart kialakítani, amelyben a műtárgyak egymást kiegészítik, bemutatják az európai művészettörténet fő centrumait: „...A megveendő képek meghatározásánál főleg két szempontból indultam ki: hogy az illető művek a képtárban jelenleg őrzött sorozatoknak egyes hiányait pótolják, és pedig lehetőleg úgy, hogy vagy oly művészirány legyen általuk képviselve, amelyből mindeddig képtárunkban példány vagy egyáltalán nincs vagy nem megfelelő jelentőségű... Az egyes képeknél arra is figyelemmel vagyok, hogy a kép tárgya és az ábrázolás módja lehetőleg olyan legyen, amely a képtárunkban meglévő más műveket kiegészítse, vagy azokkal bizonyos összefüggésben álljon. A másik és sajnos, a legtöbb esetben a legmérvadóbb szempont az, hogy az illető képek

⁸ „...mindig szemelőtt tartottam ...azon feladatot, melynek megoldására az hivatva van t.i. hazánk lakosságának lehetővé tenni, hogy Magyarország fővárosában teljesen tájékoztassa magát a festés történetének különféle fázisairól és tiszta képet nyerhessen a fontosabb művészeti ágakról.” Pulszky Károly levele Csáky Albin miniszterhez. Szépművészeti Múzeum, Irattár, 174/93.

*nemcsak lehetőleg jutányosak, de egyszersmind lehetőleg tulajdonképpen értékükön alul legyenek megszerezhetők.”*⁹

1884-ben őt nevezték ki elsőként az Országos Képtár igazgatójának, melynek fejlesztését és a nagyközönség számára való bemutatását élete nagy feladatának tekintette. 1893-ban készítette el a Szépművészeti Múzeum alapításáról szóló részletes tervezetét, amit Wekerle Sándor miniszterelnök 1894. január 28-án terjesztett a parlament elé. Egyidejűleg a kormány Magyarország millenniumi ünnepeire készülve 400 000 forintot utalványozott az Országos Képtár bővítésére, az európai múzeumokhoz méltó Szépművészeti Múzeum létrehozására. Ekkor a kulturális miniszter megbízta Pulszky Károlyt, hogy Párizs, London, Amszterdam, Bécs, Firenze, Velence műkereskedéseiben műtárgyakat vásároljon. A műtárgyak egy nagy részét Firenzében, Velencében, Bresciában, Perugiában és Assisiben vásárolta 1893 és 1895 között. A firenzei *Ufficio Esportazione* (Műtárgykiviteli Iroda) archívumában máig fennmaradtak azok a kiviteli kérelmek és engedélyek, amelyek közvetlenül a firenzei vásárlások után készültek. Ezek a dokumentumok azért igen nagy jelentőségűek, mivel segítenek tisztázni több, eddig ismeretlen eredetű 15-16. századi mű, köztük több falkép származását, Budapestre kerülésének körülményeit. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy a kiviteli irodában csak a legálisan külföldre szállított műtárgyakról találunk adatokat. Nem zárhatjuk ki, hogy Pulszky az iroda megkerülésével is küldött szobrokat és festményeket a múzeum számára.

A jelen katalógusban bemutatott művek alapján nyilvánvaló, hogy egy rendkívül impozáns itáliai középkori és reneszánsz falképgyűjtemény került 1893 és 1895 között Budapestre. Azonban a millenniumi ünnepekre, 1896-ra elkészülő Szépművészeti Múzeum épületének tervezését még csak ezekben az években kezdték el, ezért a gyűjteményt ideiglenesen a Tudományos Akadémia épületében helyezték el. Óriási lehetőséget jelentett Pulszkyknak, hogy módjában állt beleszólni és saját elképzelései szerint befolyásolni az új múzeumépület kialakítását is. 1894-ben, amikor az első tervek készültek, szorosán együttműködött az építésszel, Schickedanz Alberttel. Az első épülettervek egy része például Pulszky akaratából készült úgy, hogy a felül- és oldalvilágított termek aránya 1:1 legyen. Az épület négyzetes alaprajztól eltérő, hosszanti elrendezése is valószínűleg az igazgató hatására alakult ki.¹⁰ Az

⁹ Szépművészeti Múzeum, Íráttár, Pulszky Károly levelezése, 1893

¹⁰ Wekerle miniszterelnök 1894. októberi parlamenti előterjesztésében szerepelt az az igény, hogy egy építész a múzeum igazgatójával együttműködve készítse elő a múzeum épületének terveit. Pulszky és az első tervek

ekkor megrajzolt tervek 10.000 m² helyigényű épületet mutatnak. „Az olasz iskola műveinek a megszerzésénél figyelemmel voltunk arra, hogy a Szépművészeti Múzeum számára új épület emelése révén tervezve, módunkban van – ami külföldi képtáraknál csak ritkán lehetséges – nagyobb falfestményeket elhelyezni s így az olasz művészetnek az Alpeseken inneni múzeumokban hiányzó ezen ágát megszerezni.”¹¹

A vásárlandó falfestmények nagyságában a kiállító terem mérete tehát nem szabott határt, Pulszky bátran megvehette Firenzében Jacopo Zabolino Spoletóból származó *Krisztus és a négy evangélista* falképét is, ami több mint 30 m² festett felületet jelentett. A külső és belső díszítésében is rendkívül gazdag épület csarnokai tökéletesen alkalmasak voltak többek közt a nagyméretű freskók, és több darabból álló freskósorozatok bemutatására. Ekkor került megvásárlásra a Girolamo Romanino munkái, az eredetileg egy Brescia környéki kastély loggiáját díszítő három falkép Niccolò Orsini hadvezér jeleneteivel; a *Jézus nemzetségét* bemutató tizenkét tondó, amely egy lombard festő munkája; a Jacopo Zabolino művei közé tartozó *Áldó Krisztus és a négy evangélista*, valamint a Cola Petrucciolinak és Andrea di Giovanninak tulajdonított huszonnégy allegorikus nőalak az *Angyali üdvözlés* jelenettel. A Szépművészeti Múzeum első vezetőjének lehetősége volt arra, amire a 19. század végi európai gyűjtők közül kevesen tehettek meg: egyszerre álmodta meg és hozta létre a több száz festményből és szoborból álló képtárat és az azt bemutató kiállítóteret. Pulszky tevékenysége része annak az Európa nagyvárosaiban a 19. század második felében tapasztalható jelenségnek, hogy sorra alakultak a kortárs művészetet negligáló képtárak, amelyek elsősorban a középkori és a reneszánsz művek bemutatására koncentráltak. Jellemzően ezek a gyűjtemények angol mintára jöttek létre: a század elején megszülető angol magángyűjtemények ízlése és stílusa formálta meg a Franciaországban, Németországban és Magyarországon ekkor megszülető közgyűjteményeket.

Pulszky Károly és a freskókat értékesítő olasz műkereskedők

kapcsolatával Gábor Eszter foglalkozott: Gábor E.: Schickedanz Albert építőművész, in: *Schickedanz Albert 1846-1915*, szerk.: Gábor E. - Verő M., Budapest, 1996, 42.

¹¹ Pulszky Károly levele a miniszterhez, Budapest, Szépművészeti Múzeum, Irattár, 1894. december 17.

A dolgozat kitér azon olaszországi műkereskedők bemutatására is, akiknek a közvetítésével szerezte be Pulszky a Budapestre került falfestményeket. Jelen munka az első olyan katalógusa a Szépművészeti Múzeumnak, amely előtérbe helyezi a múzeumigazgató és a műkereskedők kapcsolatának a feltárását és bemutatását. Ez azért nélkülözhetetlen a műtárgyak szempontjából, mivel a műkereskedő volt az, aki Pulszkyknak információkkal szolgálhatott a freskók eredetével, származásával kapcsolatban. Több esetben a kereskedő vagy maga Pulszky ezeket az információkat fel is jegyezte a számlák szélére vagy a freskók vakkeretére ceruzával, amelyek eddig elkerülték a kutatók figyelmét. Természetesen minden esetben megfelelő kritikával kellett kezelnünk ezeket az adatokat. Másrészt pedig fontos megjegyeznünk, hogy eddigi ismereteink szerint, Pulszky Károly nem vásárolt az olasz kereskedőktől hamisított festményt, sőt Pulszky falképvásárlásaira általában jellemző, hogy – néhány kivételtől eltekintve – árában, a megfelelő értékükért vásárolta meg őket. Ez egyértelműen művészettörténeti, muzeológusi felkészültségét bizonyítja, de jelzi azt is, hogy megválogatta, mely kereskedőktől vásárol.

A meglévő dokumentumok és levelek is azt igazolják, hogy Pulszky nagyon pontosan tudta, melyik kereskedőhöz érdemes menni és kinél mire számíthat. Firenzében három állandó üzletfele volt, akitől falképeket vásárolt: Emilio Costantini, Achile Glisenti és Luigi Resimini, azonban ez utóbbi kereskedőtől Velencében is vásárolt műtárgyakat. Perugiában Mariano Rocchi boltjában és az ő közvetítésével jutott freskókhöz, Assisiben pedig Paolo Lunghinál vásárolt többször, nagy tételben falról leválasztott falképeket.

Pulszky évtizedekre visszamenőleg nagyon jól ismerte az olasz műpiacot, ismerte a kereskedelem írott és íratlan szabályait, és tisztában volt annak buktatóival. Gyakorlatilag ebbe született bele: apja a 19. század egyik legjelentősebb antik műgyűjteményét hozta létre, amely sajnos szétszóródott, de az 1868-as árverezési katalógus szerint nem kevesebb, mint 936 tételből állt.¹² Pulszky Ferenc jó barátja volt a 19. századi Itália híres római gyűjtőjének, Alessandro Castellának is. Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi Castellani Pulszky Ferenchez Pestre írt levelét, amelyben megköszöni neki, hogy vendégül láthatta a Pulszky-gyerekeket a nagymamával együtt római otthonában. Elragadtatással ír „amabilissimo Carlo”-ról, és a finom Tokaji borért cserébe felajánlja gyűjtő barátjának: „le manderò qualche oggettino in

¹² Szilágyi J. Gy.: Pulszky Károly ifjúságának környezete. A Fejérváry-Pulszky gyűjtemény kialakulása és sorsa, in: *Pulszky Károly emlékének. Pulszky Károly in memoriam*, szerk.: Mravik L., Budapest, 1988, 30-40.

cambio...”.¹³ A Pulszky család 1860-64 között Firenzében élt. Házuk, a Villa Petrovich, ma is áll az Oltrarnon, a costa Scarpuccia és a costa San Giorgio sarkán. Pulszky Ferenc *Életem és korom* c. önéletrajzi visszaemlékezésében színesen ír ezekről az évekről, amikor rendszeresen járt a műárusokhoz, gyűjtőkhöz. A gyermekkori, emigrációban eltöltött évek után a fiatal Pulszky Károly már korán visszatért a városba gyűjtőként. Első dokumentált vásárlása már a következő évtizedben, 1876-ban történt.

Két évtized múlva, 1894 és 1895-ben Emilio Costantini lesz az a firenzei műkereskedő, akitől Pulszky Károly a legtöbb műtárgyat vásárolta - de ekkor már a budapesti múzeum számára. Első alkalommal, 1894 augusztusában csak egy festményt, de a következő hónapokban azonban már 33 ládában 87 tételként felsorolt mű Budapestre szállítását engedélyezte a firenzei műtárgykiviteli iroda, amelyeknek többségét Pulszky Costantini boltjában vásárolta meg. Ezek között szerepel a *Női fej (Angyal fej?)*, valamint Jacopo Zabolino Spoletóból származó *Krisztus és a négy evangélista* falképe is.

A Professzorként is tisztelt Emilio Costantini 1842-ben született és a századforduló firenzei műkereskedelmének több évtizedig az egyik legfontosabb figurája volt. Galériája Firenzében a Corso Regina Elena 6. szám alatt volt található, ma Corso Italia. Ez a többszintes, gyönyörű palazzo közel az Arno partjához, az Ognisanti negyedben áll. Az épületben ma többek közt Firenze egyik aukciósháza működik.

Emilio Costantini műkereskedői tevékenysége az 1883-tól 1918-ig terjedő években mutatható ki. Pulszky vásárlásai után több mint húsz évvel, 1918-ban a firenzei R. Reale Gallerie igazgatója szerint Stefano Bardini, Luigi Grassi és Elia Volpi mellett ő volt az a kereskedő, akitől a legjobb műtárgyakat a legmegbízhatóbb áron lehet beszerezni.¹⁴ Professorénak azért hívták, mert festő is volt és az *Istituto d'Arte di Firenze*-n tanított, ahol régi festmények és akvarellek másolására szakosodott.

Costantini régiségboltja igen népszerű volt a Firenzében vásárló külföldi gyűjtők körében. Számlák igazolják, hogy Pulszky Károlyon kívül Costantini vásárlója volt még Herbert Percy Horne és Wilhelm von Bode is. Bernard Berenson nemcsak rendszeres üzleti kapcsolatban állt Prof. Costantinivel, de igen jó véleménye is volt róla.

¹³ Alessandro Castellani levele Pulszky Ferenchez, Roma, április 25 (é.n.) OSZK Levelestár Fond VIII/150.

¹⁴Horne e il mercato dell'arte a Firenze fra Ottocento e Novecento, in: *Herbert Percy Horne e Firenze. Atti della giornata di studi*, szerk.: Nardinocchi, E., Firenze, 2005, 137.

Achile Glisenti műkereskedő feltehetően nagyobb készlettel rendelkezett és Firenzén kívül Bresciában és Cremában is volt galériája. Bresciában festőnek indult, folytatta tanulmányait Milanóban és Münchenben is, majd Firenzében telepedett le. Az itáliai festészet 19. századi történetében elsősorban portréfestőnek és idillikus képek festőjének tartják számon. Az eddig ismert levéltári adatok alapján úgy tűnik, hogy Glisenti firenzei galériája az itt élő külföldi műgyűjtők körében kevésbé volt népszerű, mint Costantiniét. Pulszky egy különlegesen szép, *Júnó* istennőt ábrázoló falképet vásárolt itt tőle. Bresciai galériájából kerültek Budapestre Girolamo Romanino három, nagyméretű, történelmi jelenetet ábrázoló falképe, Paolo da Caylina Giovanétól két freskó (*Krisztus megmossa az apostolok lábát* és az *Utolsó vacsora*), valamint egy ismeretlen mestertől származó *Szent Jeromos* falkép és egy *Négy nemesembert* ábrázoló töredék.

Luigi Resimini az a műkereskedő, akiről a legkevesebb ismereteink vannak, bár Pulszkynek Firenzében és Velencében is adott el műtárgyakat. Az eddig ismert dokumentumok szerint 1893 januárjában történt az első vásárlás Velencében, és úgy tűnik Pulszky később is inkább itt vásárolt Resiminitől az általa nagyon kedvelt észak-itáliai mesterek, Marco Basaiti, Lorenzo Lotto vagy Moretto da Brescia festményeit. Nagyobb mennyiségű és művészeti értéküket tekintve is jelentős értéket képviselő freskók is kerültek Luigi Resimini boltjából Budapestre. Ilyenek például a *Krisztus őseit Ábrahámtól Jozafátig* bemutató tizenkét képből álló sorozat, *A keresztrefeszített Krisztust Máriával, Szent Jánossal és Niccolò Orsinivel* megjelenítő töredék, *a Töviskoronás Krisztus*, *a Levétel a keresztről* jelenet, *a Találkozás az Aranykapunál* és *a Mária születése* képek.

Resimininek Firenzében is volt galériája. 1893. november 21-én egy tíz tételt felsoroló számla végén érdemesnek tartotta megjegyezni, hogy ezeket a műveket ő itt adta el Pulszkynek. Fontos, hogy több művet, köztük olyanokat is, amit Resimini novemberben számlázott, Pulszky nem állami pénzből, hanem saját pénzéből vásárolt meg. *„Tehettem és megtehettem ezt azért, mert oly jutányos árakra kínáltattak nekem az Olaszországban uralkodó szomorú pénzviszonyok következtében, hogy én helytelennek hittem volna e rendkívüli kedvező alkalmat elmulasztani... a fennálló szabályok értelmében nincs jogom oly műemlékekből gyűjteményt tartanom, aminőket őrizetemre bízta... azonban hivatkozom az összes külföldi nagy múzeum példájára, úgy a berlinire mint a münchenire és más hasonló gyűjtemények igazgatóinak eljárására, úgy Dr. Boderá és Bayerwofer urakra avégből, hogy a vezetésükre*

bízott intézmény iránt az érdeklődést felkeltsék... utazásaik alkalmával ... igyekeznek azon, hogy az érdekesebb és fontosabb képeket és szobrokat, melyeket a rájuk bízott intézet számára meg nem szerezhettek, legalább biztosítani, hogy hazájukba kerüljenek Olaszországból,... így több kilátás van arra, hogy idővel vásárlás vagy ajándékozás révén a mű nyilvános kép vagy szoborgyűjteménybe kerüljön be.”¹⁵ Ilyen indoklással vásárolta meg az igazgató és került a múzeum gyűjteményébe többek közt az a két falkép is, ami Szent Jakab apostolt és Remete Szent Antalt ábrázolja.

A 19. század utolsó évtizedeiben Umbriában a középkori épületek falairól leválasztott freskók sorsáról kevés jogszabály rendelkezett és a meglévő rendelkezéseket a kereskedők nem mindig vették figyelembe. Az 1880-as és 1890-es években virágzó olaszországi műkereskedelem résztvevői könnyen ki tudták játszani a helyi hivatalok és a múzeumok vezetőinek figyelmét, aminek eredményeként óriási számú műtárgy hagyta el az országot. Ebben a folyamatban aktívan vett részt például a perugiai Mariano Rocchi.

Mariano Rocchi perugiai boltjában Pulszky Károly 1894 tavaszán vásárolt először műtárgyakat, valószínűleg ekkor adhatott megbízatást a kereskedőnek a megszerzendő további darabok felvásárlására is. 1894 és 1896 között a múzeumigazgató hozzávetőlegesen 89.000 lírát költött el Mariano Rocchi műkereskedésében. Hogy megértsük ennek az összegnek a nagyságát: Rocchi 1897-ben 9.000 líráért egy négyszintes palazzót vásárolt Perugia belvárosában, a Piazza Ansidein. Chiara Silvestrini, a perugiai kereskedő monográfusa szerint Pulszky számára Mariano Rocchi volt a „megfelelő ember a megfelelő időben”, nemcsak egy műkereskedő, hanem egy tökéletes *connoisseur*, aki pályatársaihoz képest sokkal jobban ismerte a középkori és reneszánsz műtárgyakat.¹⁶ Azonban a Rocchitól vásárolt művek pontos jegyzékét ma már azért is nehéz összeállítani, mert kevés számla őrzi ezeknek a beszerzéseknek az emléklét. A falképek közül Pulszky biztosan tőle vásárolta meg a *Lorétói Madonnát* és a budapesti gyűjtemény legnagyobb falképciklusát, a perugiai Palazzo Isidoriból származó *Angyali üdvözetet* a huszonnégy allegorikus nőalakkal együtt.

Paolo Lunghi jóval kevésbé ismert kereskedője ennek a korszaknak, bár boltját kiváló helyen, Assisiben a Piazza Superiore di San Francesco és a via Principe di Napoli (ma via San Francesco)

¹⁵ Pulszky Károly levele a miniszterhez. SZMI, 177/93. 1893.

¹⁶Silvestrini, C.: *Mariano Rocchi antiquario, Il commercio d'arte sull'asse Perugia-Roma tra Ottocento e Novecento*, Perugia, 2008, 102.

sarkán nyitotta meg. Az utókor Lunghit elsősorban fotográfusként ismeri, mivel ő készített először felvételeket Assisiről és Assisi műemlékeiről ezzel a viszonylag új technológiával. Falképekkel szorosabban akkor kerülhetett először kapcsolatba, amikor fotósorozatokat készített a Leon Battista Cavalcaselle és műhelye által ezekben az években konzervált San Francesco bazilika falképeiről. Az 1890-es években nagy valószínűséggel nemcsak Pulszky Károly tartozott a vásárlói közé, bár neki több alkalommal is adott el Assisiben falképeket és szobrokat. Pulszky legalább tizenhárom falképet vásárolt tőle, köztük Barolomeo Caporali *Madonnáját*, Bartolomeo da Miranda: *Madonna a gyermekkel* kompozícióját és a *Szent Ferenc stigmatizációját* ábrázoló festményeket.

Az Assisiből érkező Domenico Brizi restaurátor és a budapesti falképek

A dolgozatban az egyes katalógustételeknél hangsúlyosan szerepelnek a falképek technikai jellemzői is valamint a restaurálásukra vonatkozó legfontosabb adatok. Éppen ezért is a bevezető röviden kitér a budapesti falképgyűjtemény jó néhány darabjának az átültetésében és a restaurálásában is fontos szerepet játszó Domenico Brizi restaurátor tevékenységére. Ugyanis a falképeket a múzeum gyűjteményébe kerülve restaurálni kellett volna, azonban Budapesten a 19. század végén Pulszky erre nem talált megfelelő szakembert. Utazásai és vásárlásai során Assisiben megismerkedett Domenico Brizi freskórestaurátorral, aki korábban Giovanni Battista Cavalcaselle műhelyében tanulta ki mesterségét. A felelős múzeumigazgató meghívta Budapestre az assisi restaurátort, többek között azért, hogy a Firenzében vásárolt *Krisztus és a négy evangélista* falképeket restaurálja.

Domenico Brizi a századfordulótól 1926-ig Assisi és környéke egyik legtöbbet foglalkoztatott freskórestaurátora volt. Levéltári forrásokból tudjuk, hogy az évek során a San Francesco és a Sta. Chiara bazilikákban és az Oratorio dei Pellegriniben is többször dolgozott. Restaurálta a perugiai San Severo templom és a gubbiói Sant'Agostino templom falképeit. A falról leválasztott freskókat jellemző módon vasdróthálóra helyezte át és gipszágyba ültette. Ily módon választotta le Assisiben a *Confraternita di Sta. Caterina* trecento freskóit, a S. Giacomo templom és az Assisi közelében található Castello di S. Gregorio templom falképeit is, de Assisiben a San Crispino konfraternitás bizonyos falképeinek a leválasztása is az ő munkái közé tartozott. Ez utóbbi tevékenységét a képek technikai vizsgálata is igazolta: a San Crispino konfraternitásból Budapestre került freskók egy része az assisi restaurátor technikájára jellemzően, leválasztás után közvetlenül a vashálóra kerültek vékony gipsz merevítő

réteggel.¹⁷ Ilyen például a *Szent Ferenc stigmatizációja*, a *Szent Helena* vagy a *Szent Bertalan* freskó.

Pulszky Károly Assisiben való rövid tartózkodása alatt ismerhette meg Domenico Brizi modern szemléleten alapuló és ekkor már jelentős gyakorlattal rendelkező restaurátori tevékenységét. Levelezésükből kiderül, hogy személyes kapcsolat alakult ki a restaurátor és a múzeumigazgató között.¹⁸ Pulszky Magyarország ezredéves kiállítására készülve írta ekkor a miniszternek: „...kötelességemnek tartottam gondoskodni arról, hogy az olaszországi falfestéseknek a falról való levételével és dróthálóra vagy vászonra való átvitelével foglalkozó legügyesebb művészek rendelkezésemre álljanak, minők Domenico Brizi, ki az assisi Szent Ferenc templomban az olasz kormány megbízatásából... dolgozik.”¹⁹ Domenico Brizi 1895 augusztusától 1896 márciusáig tartó budapesti működése egyrészt nyilvánvalóan Pulszky múzeum-alapító, szakértői tevékenységének eredménye: képes volt meghívni Magyarországra azt a szakembert, aki 1889 és 1892-között Assisiben a Cimabue és Giotto falképeit restauráló műhely egyik vezető személyisége volt.

Másrészt Brizi budapesti utazása annak is a következménye volt, hogy 1893-ban Cavalcaselle nyugdíjba vonult és a hivatalos, akadémiai végzettség nélküli Domenico Brizi otthon már ritkábban kapott megbízatást, néha munka nélkül maradt. Több levelében siránkozik azon, hogy a restaurátori feladatokat ekkor Assisiben az akadémiai végzettségű festő-restaurátor művészek kapják.

Pulszky Károly Budapesten több megbízatást is adott az Assisiből érkező restaurátornak. Igényességét jelzi, hogy a falképek merevítésére nem vas, hanem rézdróthálót szerzett be Brizi számára, aminek a vizes alapú gipszágyba ültetés miatt volt jelentősége. A Perugiából Budapestre ládákban érkező, leválasztott falképeket – huszonnyolc allegorikus nőalak – már ezzel a módszerrel rögzítette Brizi merev hordozóra.

Fontos röviden azt is megemlíteni, hogy az Országos Képtár vezetőjeként Pulszky – itáliai vásárlásain túlmenően – szélesebb látókörben gondolkodott, és Magyarország középkori

¹⁷ Egyértelműen megállapítható, hogy a freskók vastag vakolatréteggel lettek leválasztva, tehát nem volt korábban vászon hordozójuk. Ez azért fontos számunkra, mert Brizi saját feljegyzéseiben is leírja, hogy restaurálta, azaz vászonról fémhálóra ültette át például az assisi képtárban lévő, a Chiesa di San Crispinóból származó Mária a gyermekkel freskót. Todini, F.- Zanardi, B.: *La Pinacoteca Comunale di Assisi. Catalogo dei dipinti*, Firenze, Centro Di, 1980, 61.

¹⁸ Domenico Brizi budapesti tartózkodásával kapcsolatban több levél és számla is fennmaradt a múzeum levéltárában.

¹⁹ Pulszky Károly levele a miniszterhez. SZMI, 271/1895.

falfestészetének emlékei közül szerette volna a zsámbéki premontrei templomrom falképeit megmenteni a falról való leválasztás módszerével. A miniszterhez írt leveléből kiderül, hogy Pulszky a millenniumi kiállítás részeként a frissen beszerzett umbriai falképek mellett, Cola Petruccioli, Jacopo Zabolini, Pace di Bartolo munkáival együtt, a zsámbéki falképeket is be akarta mutatni a nagyközönségnek. Ezért felkérte az Assisiből érkező restaurátort, hogy adjon árajánlatot a zsámbéki premontrei templom akkor még töredékesen meglévő falképdekorációjának a falról való leválasztásáról. Domenico Brizi elkészítette a költségvetést a romtemplom szabad ég alatt álló falképeinek konzerválásáról, és szívesen el is vállalta volna a munkát. Azonban a magyarországi művészettörténet szomorú és pótolhatatlan vesztesége, hogy a zsámbéki falképek konzerválása soha nem történt meg.

A gyűjtemény legmonumentálisabb falképciklusa

1894. szeptemberében vásárolta meg Pulszky Károly Perugiában a Palazzo Isidori első emeleti termének mennyezetének allegorikus nőalakokból álló mennyezeti freskóit és a terem egyik oldalfaláról leválasztott *Angyali üdvözlés* jelenetet. Ez a sorozat jelenti jelenleg a Szépművészeti Múzeum legtöbb darabból álló falképciklusát. A képek eredeti valódi jelentését, a freskóegyüttes programját ma már csak elméleti rekonstrukció segítségével érthetjük meg. Nálunk szerencsésebb volt Pulszky Károly, aki még eredeti környezetükben látta a falképeket Perugiában. Pulszky szakértelmét mutatja, hogy a 24 allegória esetében még a leválasztást és a helyreállításukat is megrendelve egységben vásárolta meg az eladásra kínált műveket, amelyet Perugia városának vezetősége több alkalommal elmulasztott. Pulszky Károlyé az érdem, hogy a Palazzo Isidori 1894-ben leválasztott falképei máig együtt maradtak és nem szóródtak szét a világ legkülönbözőbb műkereskedésében. Az utóbbi évtizedekben az egészalakos női figurák restaurálásra kerültek a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor tanszékének műtermeiben.

A Szépművészeti Múzeum Perugiából származó falképegyüttese az umbriai késő gótikus művészet egy kiemelkedő emléke, érződik rajta a Trecento és a Quattrocento fordulóján Perugia művelt, igényes arisztokráciájának nemesi stílusa. A képek alkotója nagy valószínűséggel Cola Petruccioli és Andrea di Giovanni. A ciklus létrejöttében ugyanaz a főúri reprezentációra való törekvés és igényesség játszott főszerepet, mint Braccio da Montone

híres, folignói főúri rezidenciájának kialakításában, noha azonos műhely közreműködése nem mutatható ki.

Elveszett freskók

Végezetül számba kellett vennünk azokat a falképeket is, amelyek egykor Pulszky Károly a múzeum számára vásárolt meg, azonban ma már nem található meg a budapesti gyűjteményben. Vásárlási dokumentumokból és a korai leltárakból ugyanis kiderül, hogy eredetileg több freskót vásárolt Pulszky a múzeum számára, mint amennyi ma a gyűjteményi leltárban szerepel. Ezek közé tartozott például az a *Szent Jeromos fejét* ábrázoló falkép, amit Pulszky 1895. augusztus 23-án vásárolt Bresciában Achille Glisentiől 500 líráért. A számlán a kép Ferramola mestermegjelöléssel szerepel.²⁰ A kép Budapestre érkezése után az 1368-as leltári számot kapta, Pulszky vásárlásainak 1896-os lajstromában és Peregrinyi 1914-es jegyzékében is találunk róla egy rövid leírást a méreteivel együtt: „Fioravante Ferramola (+1528) : *Szt. Jeromos*, A jobbra néző szent fejét dicsfény veszi körül. Szája kissé nyitva van úgy, hogy felső fogai láthatók. Feje elől kopasz; göndör haja, bajusza s szakála ősz. Ruhája elől szétáll. Fresco, vászonra, méretei 41:45,5 cm.”²¹ A festményt ma már hiába keressük: része volt azoknak a veszteségeknek, ami a II. világháború idején érte a Szépművészeti Múzeumot. Egy bizonyos *Krisztus képe* című freskóról azonban már jóval kevesebbet tudunk. Ez a kép mindössze a *Kimutatása a létesítendő Szépművészeti Múzeum számára vásárolt és számadásilag végleg számbavett műtárgyaknak* címmel 1896 márciusában összeállított kézírásos jegyzékben szerepel 306-os sorszámmal, „Toszkán falfestés a XIV. századból” megjelöléssel. A jegyzék összeállítója fontosnak tartotta megjegyzésként mellé írni, hogy „Nem tudni kitől, mily áron vétetett”.²²

²⁰ Achille Glisenti számlája, Szépművészeti Múzeum, Irattár, Számlák, 1895, VIII. 23.

²¹ Pulszky K.-Peregriny J.: *A Szépművészeti Múzeum részére vásárolt festmények, plastikai művek és graphicai lapok lajstroma a vételárak feltüntetésével*. Budapest, 1896, 27.

²² *Kimutatása a létesítendő Szépművészeti Múzeum számára vásárolt és számadásilag végleg számbavett műtárgyaknak*, 1896, III. SZMI. 1893/számlák.

A szerzőnek az értekezés témájában megjelent korábbi publikációi:

I. Külföldön megjelent tanulmányok:

Cola Petruccioli's fresco cycle from the Palazzo Isidori in Perugia
in: *Arte Cristiana* (Milano), 2007. (XCV.) 111-120.

Frescoes from the Ospedale di S. Caterina in the Collection of the Budapest
Museum of Fine Arts
in: *Arte Cristiana* (Milano), 2007. (XCV.) 241-250.

Frescoes now in Budapest from the Confraternity of San Crispino in Assisi
in: *Arte Cristiana* (Milano), 2008. (XCVI.) 181-190.

Károly Pulszky and the Florentine acquisitions for the Szépművészeti Múzeum in
Budapest between 1893 and 1895
in: *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, (Firenze) n. 54. 2010-
2012, 2, 319-364.

Three 15th century Murals from the area of Foligno in Budapest
in: *Arte Cristiana* (Milano), XCIX, 2011, 865, 271-280.

II. Magyar nyelvű tanulmányok:

Joachim és Szent Anna találkozása az Aranykapunál: egy 15. századi
freskótöredékről
in: *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 82. (1995) 137-141.

A perugiai Palazzo Isidori allegorikus freskóciklusáról
in: *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 92-93.(2000) 179-188.

Gótikus allegóriák. Művészettörténeti észrevételek egy freskóciklus
restaurálásához
in: *Műtárgyvédelem*, 2004. 67-75.

Assisi magyar vonatkozásairól.
in: *Várak, kastélyok, templomok*, 2008/VIII.10-13.

Zsámbék elfeledett falképei. Giovanni Battista Cavalcaselle tanítványának
felmérése a premontrei templom falképeiről 1895-ből.
in: *Művészettörténeti Értesítő*, 57/1. (2008) 83-94.

Néhány Assisiből származó falkép a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében
in: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*,
szerk. Tüskés A. Budapest, 2009, 95-99.

Pulszky Károly (1853-1899)
in: *Enigma*, XVII. évf. 2010/62. sz. "Emberek és nem frakkok", A Magyar
művészettörténetírás nagy alakjai, 4. kötet, 9-25.

Pulszky Károly, a Szépművészeti Múzeum megálmodója, 1. rész
in: *Artmagazin*, IX, 2011/46. 49-55.

Pulszky Károly, Verrocchio és az itáliai falfestészet vonzásában, 2. rész
in: *Artmagazin*, IX, 2011/47. 44-52.

In memoriam Boskovits Miklós, Középkortudós Firenzében
in: *Műértő*, XV. évf. 3. sz, 2012, március, 6.

Falképek és kereskedők. Új dokumentumok Pulszky Károly firenzei vásárlásairól
1893 és 1895 között. In: *Művészettörténeti Értesítő*, (2012), 61/1. 85-98.

Umbriai festő: Keresztrefeszítés, Áldó Krisztus; Fájdalmas Krisztus (katalógus
tételek)
in: *Kép és kereszténység. Vizuális médiumok a középkorban/Image and
Christianity. Visual media in the Middle Ages*. Szerk.: Bokody Péter,
Pannonhalmi Főapátság, 2014, 224-229.

Falképek Paolo Lunghi műkereskedéséből,
in: *Ars Hungarica* XLI. 3. sz. 2015, 345-356.

Honnan érkezett Budapestre a Lorétói Madonna? in: *Artmagazin*, XIII. 2015/3,
78, 44-47.

